

A Csonka János Kiállítás megnyitója 2024. április 30-án

Tisztelt Vendégeink!

A BME OMIKK a Levéltár Csonka Jánossal kapcsolatos iratanyagából, képekből, filmekből, valamint a munkásságához fűződő tárgyakból rendezett Önök számára kiállítást.

Öt tárlóban, négy téma köré csoportosítottuk a kiállított dokumentumokat: az **első kettőben** Csonka Jánosnak az egyetemi gépműhelybe való felvételével és munkájával kapcsolatos anyagokat, a **harmadikban** konkrét szabadalmakra, a gáz- és petróleum-motorra, valamint a gázolaj-motorra vonatkozó dokumentációt, a **negyedikben** a Bánki Donáttal kapcsolatos leveleket, elszámolásokat, az **ötödikben** az elhunyt alkalmából írt részvétnyilvánító leveleket és egyéb családi dokumentumokat mutatjuk be.

Mindenekelőtt azonban – rendhagyó módon – egy különös körülményre, mégpedig egy dokumentum hiányára hadd hívjam fel a figyelmüket. Számos nagyszerű mérnök és tudós tanult a Műegyetemen a múltban és a jövőbeli tehetségek is itt tanulnak az intézményben. Amikor hírességeink valamelyik jubileumát ünnepeljük, általában a tanulmányaikra vonatkozó okiratokat állítjuk ki: például a beiratkozást igazoló törzskönyveket, vagy az első szigorlatok bejegyzéseit. Így tettünk például Gábor Dénes vagy Teller Ede kapcsán is, bár ők nem végezték a teljes képzésüket az intézményünkben.

Csonka János (1852-1939) pályafutása e téren rendhagyó: dacára annak, hogy mintegy öt évtizedet töltött a Műegyetem alkalmazásában és a professzorok egyenrangú társaként kezelték őt, felsőfokú tanulmányairól semmilyen, a képzettségét bizonyító okmány nem született, ezért sem tudjuk ezeket bemutatni. Egész életét végig kísérte az önképzés: már a gépműhely vezetőjeként hallgatta végig az egyetemi előadásokat, hogy hallgatóinak gyakorlati képzését segíteni tudja. Az ezt igazoló okmányokat, „papírokat” nem szerzett róla: amikor a Mérnöki Kamara 1924-ben megalakult, Csonka Jánost Hermann Miksa javaslatára, tudása elismeréseként az első olyan mérnökké választotta a testület, aki a gépészmérnök címet oklevél nélkül használhatta.

Mégis, milyen dokumentációval **indíthatjuk** a Csonka Jánosról szóló megemlékezést? Felvétele a Műegyetem gépiparműtani tanszék műhelyének művezetői pozíciójára számos tanulsággal szolgál. Pilch Ágoston (1834-1888) professzor, a mechanikai technológia oktatásának műegyetemi megalakítója volt ennek a részlegnek a főnöke, ő volt, aki egy modern tanműhely létesítését tartotta a korszerű képzés zálogának. Pályázatot írtak ki ennek gyakorlati vezetésére, azaz a művezetői állásra, amely a Budapesti Közlöny 1876 szeptember 21-i számában jelent meg: e hirdetés olvasható a tárlóban. E szerint „a művezetőnek a gépműhelyben és a gépiparműtani szertárban előforduló az utasításban felsorolt munkákban, valamint az írás- olvasás és közönséges számolásban jártasnak kell lennie.”

A kérelmeket és bizonyítványokat a műegyetem rektorához kellett eljuttatni. A művezetői állás (vagy a korabeli szóhasználattal gyakran „állomás”) munkaköri leírását is a rektori hivatalban lehetett megtekinteni. A tárlóban ennek másolatát láthatjuk: aprólékos részletességgel rögzítették a tevékenysége menetét és az oktatandó témákat.

Csonka János ekkor párizsi tanulmányúton volt: az álláslehetőség hírének hallatán azonnal hazautazott, de így is a határidő lejárta után nyújthatta be jelentkezését, amelyet elfogadtak.

Érdeemes pár szót ejteni arról, hogy kik jelentkeztek az állásra. Összesen 28 (más források szerint 32) személy jelentkezett. Pilch Ágoston előzetes értékelést nyújtott a rektori tanács elé a végső döntéshez, amelyet a jelentkezők adataiból, (a „minősítményi táblázatból”) állított össze. A jelentkező köre rendkívül színes volt, ne feledjük, hogy a monarchia egész területéről adhattak be pályázatot. Összesen négy-öt személy neve volt magyar hangzású; volt olyan jelölt, aki a magyar,

a német, a francia, olasz mellett újjörögül és „oláhu” (románul) is tudott. Voltak, akik értékelésében az is szerepet játszott, hogy nem tudtak magyarul. Sok volt közöttük a hajógépész, fiumei gyakorlattal: a Duna Gőzhajózási Vállalat ekkor nagy presztízsű cég volt, maga Pilch Ágoston is itt kezdte meg pályafutását. A jelöltek kiválasztásánál az életkor is szerepet játszott, ötven évnél idősebb személyek is jelentkeztek, akik már túl idősnek bizonyultak.

A tárlóban kiállítottuk a Csonka János adatait tartalmazó lapot. Hogy milyen vetélytársakkal kellett megmérettetnie magát az álláshelyre, azt az előtte bejegyzett, 51 éves Zilahy Imre adataiból láthatjuk. Több nyelven beszélt, évekig dolgozott Konstantinápolyban egy fegyvergyárban, emellett több éves hajógépész tapasztalatai is voltak. A korabeli újságokat böngészve azt is megtudhatjuk, hogy gőzkávéfőzőre, valamint a sikkasztást megelőző pénztárgépre is nyújtott be szabadalmat, tehát elismert gépész szakember volt ő is.

Pilch Ágoston mindenesetre felállított egy sorrendet: első helyre a művezetői állást akkor ideiglenesen betöltő Hofbauer Józsefet tette, Csonka János a harmadik helyen szerepelt. A rektori tanácsülésre benyújtott anyagban már új sorrendet látunk: itt Barátosi Lapedüs Gyula áll az első helyen. Végül Sztoczek József rektor javasolja Csonkát az állás betöltésére, azzal az indoklással, hogy „mégis tekintetbe véve azon a körülményt, hogy Csonka János gépész középiskolai bizonyítvánnyal és gazdasági tanfolyam kitűnő végzését tanúsító bizonyítvánnyal, gyakorlati képzettsége mellett még azon követelményeknek is eleget tesz, hogy a gépműhely vezetői állomás oly egyén által töltsék be, kiről bizony feltételezhető, hogy a tanulókkal való érintkezés alkalmával kellő tapintatot fog mutatni. Csonka Józsefet (sic!) első helyre...”

A rektori tanács hosszasan vitatkozott, végül elfogadta a rektor javaslatát. Hogy mennyire bölcs döntést hoztak, azt a műhely vezetőjének későbbi pályafutása fényesen bizonyította.

Csonka János munkájával kapcsolatos leírást, valamint az órabeosztását is láthatjuk a tárlóban. Végezetül a hosszú munkás évtizedek utáni távozásáról is nézzünk egy dokumentumot: a rektori tanácsulási jegyzőkönyv kivonatában szerepel, (1925-ben) hogy nyugdíjba vonul, de a fennakadások elkerülése végett még szívesen ellátja a művezetői pozíciót, amíg nem találnak valakit a helyére. Sajnos az ezzel kapcsolatos részletesebb egyetemi levelezést nem ismerjük: a dokumentáció áldozatul esett egy 1953-ban lezajlott selejtezésnek.

A 3. tárlóban Csonka János egyik önálló szabadalmára, valamint a Bánki Donáttal (1859-1922) közös gazolin-motorra és karburátorra vonatkozó dokumentációt láthatjuk.

Csonka János 1884-ben szabadalmaztatta a gáz-és petróleummotort, amely két csap átállításával tetszés szerint világítógázzal vagy petróleummal működhetett. A tárlóban az osztrák szabadalmi okmányt láthatjuk. A motor egy példánya 1888-ig működött a műegyetemi gépműhelyben.

Fontos megjegyezni, hogy Csonka János pályája és neve összeforrott egy másik kiemelkedő alkotó mérnökével, Bánki Donátéval. Mivel Bánki Donát levéltári hagyatékának nagy része nálunk található, egyes itt őrzött dokumentumok kettejük tevékenységére vonatkoznak.

Igen jelentős találmányuk volt a gázolaj-motor (gazolin-motor) ennek amerikai szabadalmát 1897-ben nyújtották be. Az igénypontok között a karburátorra vonatkozó kitétel is e dokumentumban található. A karburátor rajza és a motor fényképe is látható a tárlóban.

A 4. tárlóban Csonka János szabadalmi díj-elszámolásaival kapcsolatos levelezést láthatjuk. „A jó barátság záloga a pontos elszámolás” – tartja a mondás, ez igaz volt Csonka és Bánki kapcsolatára is. Pontos elszámolásokat tartalmazó leveleket őrizünk levéltárunkban. Többek között azt az 1908-ban kelt levelet, amelyben Csonka János a gazolin-motor értékesítésére meghatalmazza társát, cserébe a tiszta jövedelemnek csak 10%-ra tart igényt az 50% helyett.

A két feltaláló útja 1898-ban válik szét teljesen. Bánki figyelme a vízbefecskendezéses motorok tökéletesítésére irányul, Csonkát pedig inkább a járművek kezdik érdekelni.

A posta megbízásából Bánki Donát is szerkesztett autót: az elsőkerék meghajtású, kéthengeres, léghűtéses motorját azonban Csonka János készítette. A források szerint három vagy négy ilyen

autó készült, 1901-ben próbálták ki ezeket. A kiállított rajzon egy kiváló műegyetemi professzor, Schimanek Emil neve is látható, valószínűleg az övé lehetett a rajz, amit az órákon használt. Elolvashatunk egy szabadalmi díj elszámolást is az 1903 évről.

A 5. tárlóban

A neves feltaláló halála természetesen nagy vesztesége volt a Műegyetemnek, bár akkor már évek óta nem dolgozott az intézményben. A tárlóban három eredeti levél olvasható, köztük a BME rektorának részvétnyilvánítása és özv. Csonka Jánosné köszönőlevele. A levelek közül különösen érdekes lehet fiáé, Csonka Pál építészé, aki ekkor műegyetemi nyilvános rendkívüli tanár volt, és aki azt írta: „boldogult édesatyám tiszteletreméltó példáját követve magam is minden erőmmel azon leszek, hogy munkásságommal a műszaki tudományok és a műegyetemi oktatás érdekeit szolgáljam.”

A BME Gépészmérnöki Karának közreműködésével a kiállítás kiegészülhetett öt darab porlasztóval, a korabelitől a modern darabokig.

Horváth Attila
levéltáros